

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ СІЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВНЗ

Постановка проблеми. Питання внутрішньої міграційної активності сільського населення активно розглядається дослідниками різних галузей, особливо соціально-економічного спрямування [1, 2]. Науковці підкреслюють насамперед важливість урбанізаційних і навчальних чинників внутрішньої міграції. За даними держкомстату різних років найактивніші міграційні процеси сільського населення до міста відбуваються у віці 15-24 років, що безумовно пов'язано з прагненнями сільської молоді отримати освіту [1]. Зважаючи на високий рівень міграційної активності молоді з метою отримання освіти вважаємо, що саме у період навчання у вузі реалізується перший етап трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті.

Однак, переважна більшість досліджень міграційної активності і її наслідків має соціально-економічний характер, тоді як власне психологічних розвідок у цьому напрямку майже немає. Для психологічної науки ця тенденція цікава насамперед із погляду адаптації особи до нових умов життя, до цінностей і соціальних норм нової спільноти, можливостей самореалізації, зміни соціальної ідентичності.

Мігруючи до міста молода людина опиняється в абсолютно іншому соціальному контексті, ніж той, що був звичним для неї, а це, в свою чергу, призводить до виникнення суперечності між її внутрішніми прагненнями та реальною соціальною ситуацією. Молодь, яка прагне залишитися в місті, не просто адаптується до умов міського середовища, а намагається інтегруватися до міської громади, стати членом цієї спільноти і носієм її норм і цінностей. Таке входження молоді до спільноти, переживання своєї належності до неї має забезпечити почуття внутрішнього комфорту і допомогти уникнути самотності. Однією зі стратегій подолання чи то попередження такої неузгодженості є трансформація соціальної ідентичності, що являє собою перебудовування її компонентів в результаті впливу на людину різних (біологічних, психологічних, соціальних та економічних) факторів з метою збереження балансу та сталості в структурі особистості. Здійснення цього процесу відбувається за умов функціонування певних психологічних механізмів, що комбінуються у ту чи іншу сукупність сприяють перебудовуванню ідентифікаційної матриці, провокуючи розвиток позитивної чи то негативної соціальної ідентичності. Актуалізація того чи іншого психологічного механізму зумовлена різними соціально-демографічними ознаками респондентів, в тому числі їхнім походженням та орієнтаціями на майбутнє місце проживання.

Тож метою запропонованої статті є аналіз отриманих емпіричних даних щодо особливостей функціонування психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності студентів сільського походження залежно від їхніх орієнтацій на подальше місце проживання.

Визначаючи психологічні механізми, ми виходили з трактування свідомості, запропонованого Леонтьєвим О. М. Він розумів останню як індивідуальну систему значень, які поєднані з чуттєвими образами і завдяки перцепції утворюють зв'язок між свідомістю і предметним світом, особистісними смислами, що визначають зв'язок свідомості з мотиваційно-потребовою сферою людини. Таке розуміння свідомості як системи знаків передбачає, що утворення і зміна значень як складової свідомості виступають механізмом зміни і трансформації свідомості. Ця концепція О. М. Леонтьєва, таким чином, долає позитивістський підхід, що полягає в окремому вивченні механізмів і змісту психічних процесів, та дає можливість відносно до індивідуальної свідомості виділити єдиний спосіб опису змісту свідомості і механізмів її зміни, який лежить у площині семантичного аналізу [3].

Під психологічним механізмом трансформації соціальної ідентичності ми розуміємо закріплений в психологічній організації особистості функціональний спосіб зміни сутності та змісту когнітивних, афективних, поведінкових компонентів соціальної ідентичності, у результаті якого актуалізуються одні і деактуалізуються інші сфери соціальної ідентичності, змінюється їх ієрархія і режим функціонування.

Опитування проводилося у лютому 2011 року серед студентів Сумської області на базі Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка та Сумського національного аграрного університету. Середній вік респондентів 17-23 роки. Загальна кількість опитаних 154 осіб, з яких 33 студенти сільського походження, які планують повернутися в село; 66 студентів сільського походження, які планують жити в місті та 55 міських студентів.

Для визначення індикаторів трансформації соціальної ідентичності, а також психологічних механізмів цього процесу було використано наступні методики: Опитувальник «Статуси ідентичності» за Дж. Марсія, Опитувальник «Стратегії захисту ідентичності» Брейкуела Г., Інтерв'ю за статусом ідентичності, Тест Его-ідентичності, Опитувальник інтерперсонального діагнозу Т. Лірі, а також авторський варіант семантичного диференціалу.

Факторизація даних у просторі ознак, що є індикаторами трансформації соціальної ідентичності, дала нам змогу виокремити і дослідити психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності сільської молоді, яка мігрувала до міста. Такими індикаторами, на нашу думку, є ознаки, що відображають компоненти соціальної ідентичності, які зазнали трансформації внаслідок переїзду сільської молоді до міста на статистично значущому рівні. Факторний аналіз здійснювався за методом головних компонент з обертанням Varimax Normalized. Після Varimax обертання утворилося 8 значущих факторів, що описують 57,6% загальної дисперсії. За критерієм адекватності вибірки Кайзера-Мейера-Олкіна (КМО = 0,716) та критерієм сферичності Барлетта (0,000; $p \leq 0,001$), вибірка та отримані дані є адекватними для проведення факторного аналізу. Оптимальна кількість факторів, що виділилися, та їх статистична значущість перевірялася за критерієм Кайзера. Інтерпретація даних факторного аналізу проводилася на основі групування показників, які мають найбільші вклади в сумарну дисперсію, та пошуку спільної гіпотези, що пояснює статистичну близькість або розбіжність показників, які об'єдналися у факторі.

У такий спосіб, на основі отриманих факторних структур, ми виділили вісім психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті, а саме: «ідеалізація власної групи» (12,68%), «деідеалізація власної групи» (7,72%), «групова деідентифікація» (7,13%), «активне залучення» (6,48%), «ідеалізація образу Я» (6,45%), «конфронтація» (6,31%), «деідеалізація образу Я» (5,38%), «конформізм» (5,45%).

Механізм «ідеалізація власної групи» відображає схильність сільської молоді завищувати позитивні риси сільської молоді як інгрупи, надавати їй більш позитивні описи і заперечувати її негативні риси. Варто зазначити, що мова йде про

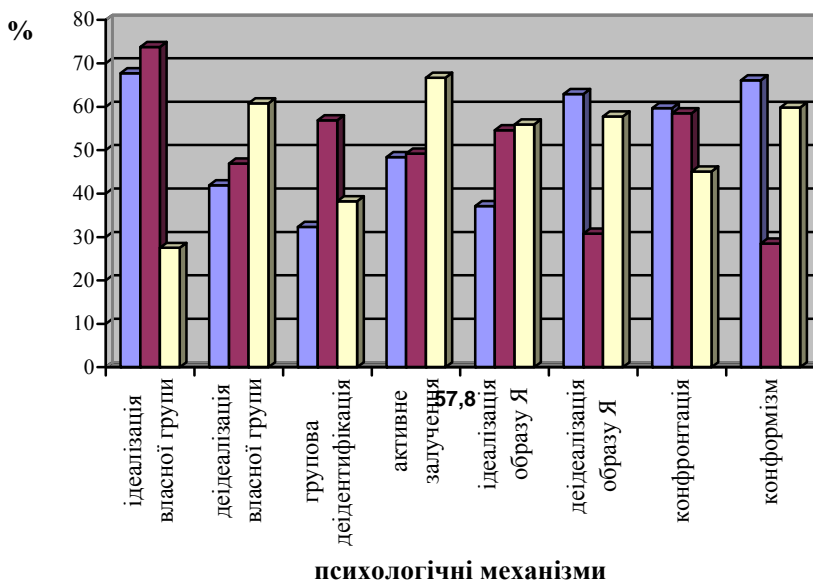
оцінку респондентами саме сільської молоді як певної соціально-демографічної групи. «Деідеалізація власної групи» як психологічний механізм трансформації соціальної ідентичності відображає схильність сільської молоді нівелювати здобутки і позитивні риси інгрупи, описувати сільську молодь у негативному образі. Механізм «групова деідентифікація» передбачає заперечення уподібнення, ототожнення індивіда із власною групою, у даному випадку із групою сільської молоді. Його інтенсифікація зумовлюється прагненням сільської молоді переїхати у місто і стати членом іншої громади. Семантичне наповнення психологічного механізму «активне залучення» передбачає активну участь молоді у діяльності своєї громади, тобто свого села, що, як правило, тісно корелює із загальною активною, діяльнісною позицією особи в своєму та громадському житті. Психологічний механізм «ідеалізація образу Я» виявляється у схильності сільської молоді позитивніше описувати себе і власні здобутки у порівнянні з іншими молодими людьми, їхній схильності покращувати власний образ. Механізм «деідеалізація образу Я» відображає схильність сільської молоді описувати себе у негативніших характеристиках й нівелювати власні здобутки. «Конфронтація» як ще один психологічний механізм трансформації соціальної ідентичності відображається у схильності сільської молоді до протистояння, постійних суперечностей з метою захисту власних інтересів. Механізм «конформізм» реалізується у відсутності в особи власної позиції, її пасивне прийняття існуючих речей, панівних думок, а також у прагненні сільської молоді прислухатися до думки оточуючих, діяти як усі, давати іншим право приймати рішення.

За своїм семантичним наповненням вони утворюють чотири біполярні конструкти: «ідеалізація – деідеалізація власної групи», «активне залучення – групова деідентифікація», «конформізм – конфронтація», «ідеалізація – деідеалізація образу Я».

Наступний етап аналізу емпіричних даних мав на меті з'ясувати особливості функціонування виокремлених психологічних механізмів у різних соціально-демографічних групах студентської молоді. Серед сільських студентів було утворено дві основні групи: студенти сільського походження, які планують жити в селі, та студенти сільського походження, які планують жити в місті. Також до аналізу ми взяли дані міських студентів, з метою порівняння їхніх даних з відповідними даними сільських студентів

Для з'ясування факту статистичної залежності між виділеними механізмами і соціально-демографічними характеристиками респондентів, а також з метою увиразнення дії цих механізмів було застосовано метод двовимірного аналізу на основі використання тесту χ^2 , створенням таблиць спряженості і з'ясуванням статистичних критеріїв для них. Дані представлені на рис. 1.

Механізм «ідеалізація власної групи» активно функціонує серед молоді сільського походження, незалежно від її орієнтації на подальше проживання в селі чи місті (рис.1.). Така диференціація з'являється згодом, серед вже працюючої молоді. На відміну від міських студентів (які теж оцінювали саме сільську громаду) студенти сільського походження схильні наділяти власну спільноту позитивними рисами. Останні, вперше зустрічаючись з міським життям саме в період навчання у ВНЗ, демонструють крайні форми захисту власної ідентичності. В таких умовах вони схильні ідеалізувати (перебільшувати позитивні) риси сільської молоді, і натомість підкреслювати негативні ознаки міських жителів, демонструючи ефекти «інгрупового фаворитизму» й «аутгрупової дискримінації» (за Г. Теджфелом та Дж. Тернером [4]). Цікавим є той факт, що серед студентів, найвище свою громаду оцінюють саме сільські студенти, що планують жити в місті (73,8%), і дещо менше сільські студенти, що орієнтуються на життя в селі (67,7%), хоча й не на статистично значущому рівні. Очевидно, як ті, так й інші об'єднані прагненням підтримати в новому для них, міському середовищі, позитивний образ сільської громади як високопродуктивної групи.

■ студенти сільського походження, які планують жити в селі
 ■ студенти сільського походження, які планують жити в місті
 ■ міські студенти

Рис. 1. Особливості вияву психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності серед студентів

Враховуючи полярність двох психологічних механізмів «ідеалізація» та «деідеалізація власної групи» очевидним і закономірним виявляється досить низький рівень вияву останнього серед студентів сільського походження, при цьому студенти, що зорієнтовані на проживання в місті дещо частіше негативно описують інгрупу (46,9%), ніж ті, що планують повернутися у село (41,9%). Можна також відмітити, що найбільш вираженим цей механізм виявився для молоді сільського походження, що живе і працює в місті (57,6%). Припускаємо, що переїхавши до міста і ставши членом міської громади, ця категорія молодих людей змінює своє ставлення до сільської молоді як власної групи і оцінює їх більш негативно. У такий спосіб відбувається трансформація уявлень сільської молоді про свою та іншу групу та їх характеристики. Як бачимо, їх уявлення про сільську молодь все більше наближається до подібних уявлень міської молоді.

У прояві механізму «групова деідентифікація» вже простежується статистично значуща різниця між студентами сільського походження залежно від їхніх планів на подальше місце проживання. Найвищою мірою проявляти групову деідентифікацію схильні студенти сільського походження, які планують жити в місті (56,9%) і з віком актуалізація даного механізму тільки зростає (до 74,6% серед молоді сільського походження, що живе і працює у місті). Цей показник статистично значущо відрізняється від студентів, що планують повернутися у село (32,3%). Припускаємо, що бажання сільської молоді стати повноправним членом міської громади спонукає їх до не лише територіального, а й ментального дистанціювання із сільською громадою.

Близько половини (48,4-49,2%) студентів сільського походження схильні до активної участі у діяльності своєї громади. В порівнянні із тими ж показниками серед міської молоді, можемо стверджувати, що остання значно активніше залучається до різних громадських справ (66,7%). По-перше, цей факт пояснюється загалом нижчим рівнем соціальної активності сільського населення, що неодноразово доводилося дослідниками сільської і міської спільнот [1, 2]. По-друге, це пов'язано з неможливістю сільських студентів брати участь у діяльності свого села, що зумовлено наразі їхнім тимчасовим (а може вже і постійним) проживанням у місті. З віком серед сільської молоді, що планує стати членом міської громади, даний механізм актуалізується все частіше (59,3%), а серед сільської працюючої молоді рідше (41%). Такі дані пояснюються загалом пасивними життєвими стратегіями мешканців сіл. Вони чи то не мають можливості, чи то не бажають брати участь у заходах і діяльності свого села.

Увиразивши вияв психологічного механізму «ідеалізація образу Я» відповідно до соціально-демографічних груп студентів (рис.1.), з'ясовується, що рівень самооцінки студентів сільського походження залежить від їхніх планів на подальше місце проживання. Так, лише 37,1% студентів, які планують повернутися в село, описують себе в позитивних рисах, у той час як серед тих, що планують жити в місті, цей показник складає 54,6%. При цьому варто додати, що з віком ця поляризація посилюється: сільська працююча молодь все рідше позитивно описує себе (23%), а молодь сільського походження, що живе і працює у місті, схильна досить високо оцінювати себе і свої здобутки (73,8%). Таке сприйняття себе пояснюється тим, що молодь сільського походження, яка планує чи вже живе в місті, позитивніше сприймає себе і свої можливості. У той же час, сільська молодь, що зорієнтована на проживання в селі, доволі низько оцінює себе, свої досягнення і можливості. Вона демонструє незадоволеність собою і мало вірить у себе. Очевидно самосприйняття молоді людиною своїх можливостей певним чином зумовлює її бажання і готовність змінити щось у своєму житті, в даному випадку переїхати в місто і мати можливість самореалізуватися в новому середовищі.

Розглядаючи дію механізму «деідеалізація образу Я», варто зазначити, що в семантичному значенні він наближається до відчуття людиною певною мірою зневіри в собі. Як бачимо, серед студентів сільського походження така зневіра більш притаманна тим студентам, що планують жити в селі (62,9%), на противагу тим, що зорієнтовані на життя в місті (30,8%). Цікаво, що міська молодь теж досить часто описує себе в негативних рисах (57,8%).

Доволі часто студенти сільського походження проявляють протистояння і схильність до протиріч і суперечностей (близько 60%). Цей факт пояснюється тим, що міграція до міста, що є «іншою», новою спільнотою для сільської молоді, спонукає інтенсифікацію у останніх відчуття власної самотності і неповторності, усвідомлення власних позитивних рис, що супроводжується активним захистом власних інтересів і відстоюванням своєї позиції. З віком ці прояви зменшуються. Особливо це стосується молоді сільського походження, яка зорієнтована на проживання в місті. Порівнюючи сільську працюючу молодь та молодь сільського походження, яка живе і працює в місті, видно, що остання значно рідше проявляє конфронтацію (54,1% і 42,4% відповідно). Примітно, що серед міських студентів частота прояву конфронтації залишається майже незмінною і не перевищує 45% (рис.1.).

Як видно з рис. 1., найчастіше до конформізму схильні студенти сільського походження, що планують жити в селі (66,1%). При цьому найрідше цей механізм актуалізується серед студентів із сіл, що зорієнтовані на проживання в місті (28,5%). Отримані дані підтверджують ідею домінування пасивних стратегій життєконструювання сільським населенням. При цьому бажання сільської молоді жити в місті і стати активним членом міської громади спонукає приїжджу молодь відмовитися від пристосуванських стратегій, й активно включитися в нове середовище.

Висновок. Підводячи підсумок можна зазначити, що провідними механізмами трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті є «ідеалізація власної групи», «деідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «активне залучення», «ідеалізація образу Я», «конфронтація», «деідеалізація образу Я», «конформізм». В період навчання у вищому навчальному закладі серед студентів сільського походження, які зорієнтовані на проживання у місті найбільшою мірою актуалізуються наступні механізми: «ідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «ідеалізація образу Я», «конфронтація». Водночас, молодь сільського походження, яка планує повертатися в село має дещо відмінний набір механізмів трансформації соціальної ідентичності. А саме їм властиві такі механізми як «ідеалізація власної групи», «деідеалізація образу Я», «конфронтація», «конформізм».

Література

1. *Населення України*. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
2. *Чигрин В. О.* Сільська молодь : досвід комплексного соціологічного аналізу : монографія / В. О. Чигрин. – Мелітополь, 2006. – 384 с.
3. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность: Учебное пособие / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 2004. – 346 с.
4. *Tajfel H.* Social identity and intergroup relations / H. Tajfel. – Cambridge: Cambridge Univ.Press, 2010. – 528 p.

В статье представлено результаты эмпирического исследования психологических механизмов трансформации социальной идентичности студентов сельского происхождения в городской общности. Определено особенности актуализации данных механизмов в среде сельских студентов в зависимости от их планов на будущее место проживания.

The empirical results of the psychological mechanisms of rural students' social identity transformation in urban community are presented. The peculiarities of these mechanisms actualization among rural students accordingly to their plans on future living places are discovered.

©2012 р.

О. Климентович (м. Львів)

ВЗАЄМОДІЯ СЕНСОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

За останній час в період модернізації країни широких масштабів набуло вивчення ціннісних та сенсожиттєвих орієнтацій і установок, які дозволяють проаналізувати механізми взаємодії особистості з оточуючим соціумом. Дослідження оптимального сенсу життя спеціалістів, що досягнули найвищої майстерності в своїй справі, дозволило отримати психологічну інформацію сучасного стану професійної сфери суспільства. Вивчення питання порушення смислових установок в управлінській діяльності дозволило запобігти утворенню екзистенційного вакууму, що є прямою дорогою до зародження ноогенного неврозу особистості.

Проблематика сенсотворчих процесів є актуальною на даний час, проте недостатньо дослідженою. Ця та інші проблеми, пов'язані з питаннями ціннісних і сенсожиттєвих орієнтацій і установок спричиняють інтерес до вивчення даної проблеми, а також питань пов'язаних з категорією сенсу життя. Тому основними завданнями даної роботи було узагальнення теоретично-методологічних підходів до вивчення проблеми формування сенсотворчих процесів, обґрунтування психологічної характеристики сенсожиттєвих установок управлінської діяльності, виявлення основних мотивів та чинників становлення сенсу в професійній діяльності, встановлення можливих причин виникнення ноогенного неврозу управління.

Логотерапія - це напрям психотерапії, що ґрунтується на визнанні рушійною силою поведінки і розвитку особистості прагнення до пошуку і реалізації смислу свого життя [7, 188]. Вона побудована на філософсько-психологічному переосмисленні реалій, в яких відбувається формування та становлення сучасної людини.

Питаннями логотерапії, як одного із видів екзистенційної психотерапії, що вивчає сенс життя, сенсоутворення та установки, у вітчизняній літературі займалися Л.Виготський, С.Рубінштейн, А.Асмолов, Б.Ломов, Д.Узнадзе, Е.Соколова, А.Петровський, Д.Леонтьєв, Л.Анциферова, И.Кон, Ф.Василюк, А.Цапкин, Б.Братусь, В.Асєєв та інші.

В зарубіжній літературі питання сенсу розглядалось як процес адаптації впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на становлення особистості (А.Адлер, К.Юнг, В.Франкл, К.Хорні), вільний вибір власних ціннісно-життєвих установок (А.Маслоу, Г.Оллпорт, Ш.Бюлер, Е.Фромм).

В психологічній літературі сенс життя трактується як суть нормального та продуктивного життя і лише він здатен заповнити порожнечу, позбавивши людину нудьги і безглуздя власного існування. В житті не існує таких ситуацій, котрі були би позбавлені сенсу, саме тому він може бути віднайденим, а не штучно створеним.

Як свідчить аналіз, сенсоутворення має свою певну логічну структуру, зміст та ієрархію. Одним із аспектів пошуку сенсу життя є виділення сенсожиттєвої домінанти. Важливим питанням є визначення її впливу продуктивності та позитивності на формування особистості. Одна із основних характеристик сенсу життя є адекватність, яка проявляється в двох ознаках: реалістичності, тобто відповідності його наявним об'єктивним умовам, необхідним для реалізації, індивідуальним можливостям і конструктивності сенсу життя, що відображає ступінь позитивного впливу на процес становлення особистості і успішність діяльності людини.[10]

Становлення особистості проходить в кілька вікових етапів: дитинство, юність, молодість, зрілість, старість і для кожного з них є характерно обумовлений смисл життя. Тому при формуванні людини необхідно вловити та зрозуміти цю своєрідність сенсожиттєвих утворень.

Як відомо з концепції цілісного підходу до людини та аналізу її вищих сутнісних проявів – любові, творчості, духовних цінностей А.Маслоу, людина починає цікавитись сенсом життя лише тоді, коли в неї реалізовані всі рівні потреб: фізіологічні, потреби в безпеці, любові та прихильності, у визнанні і потреби самоактуалізації. Проте, згідно з дослідженнями, питання сенсу виникає саме тоді, коли найпростіші життєві цілі не досягнуті. [8].

Згідно даних логотерапевтичної літератури можливість віднайти сенс життя не залежить ні від характеру людини, ні від статі, рівня інтелекту чи освіти, також показано, що питання пошуку сенсу не залежить від середовища, в якому особистість перебуває. Робота Н.Лейтеса демонструє, що ранній розвиток можливостей, а також засвоєння принципів моралі у дитини дозволяє суттєво вплинути на подальше становлення та реалізацію її основної життєвої цілі. [10].